

ARMENIA A TRAVÉS DE SUS CANTARES (*Desde el siglo V hasta días nuestros, selección y traducción del armenio por JORGE SARAFIAN, Buenos Aires, 1991* [Հայաստանի Երգերուն ընդմէջէն (Ե. դարէն մինչեւ մեր օրերը), Հայրէնէն ընտրութիւն եւ թարգմանութիւն՝ Գէորգ Սարաֆեան, Պուէնոս Այրէս, 1991]):

Ահաւասիկ հատոր մը որ կու գայ հեռաւոր Արժանթինէն, (առաջին կողքին՝ նկարը Կոմիտասի արձանին գործ՝ Արա Յարութիւնեանի), իսկ վերջին կողքին՝ Պուէնոս Այրէսի Կոմիտասի անուան երգչախումբին նկարը՝ ս նոր յիսնամեակի տօնակատարութեան պահուն առնուած, իսկ բարձրախօսին առջեւ նկարը Գէորգ Սարաֆեանին: Գործին առաջին էջով կը յայտարարուի թէ անիկա կը նուիրուի «անկորնչելի յիշատակին այն բոլոր հայ հեղինակներուն, երաժշտագէտներուն, խմբավարներուն եւ երաժշտութեան ուսուցիչներուն, որոնք Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի ընթացքին քսաներորդ դարու առաջին ցեղասպանութեան ատեն բարբարոսարար սպաննուեցան թուրքերուն կողմէ (1915-ի 24 Ապրիլին եւ յետագայ տարիներուն)»:

Նուիրումի սա քանի մը տողերուն կը յաջորդէ հակիրճ խօսքը փրոֆ. Տիանա Սարաֆեանին, որ կ'ընդգրկէ հայ երաժշտութեան ճանապարհը անոր սկզբնաւորութենէն հասնելու համար մինչեւ մեր օրերը՝ կանգ առնելով Սահակի, Մեսրոպի, Սորենացիի վրայ, թուելով շարակնոցէն ետք հայ մշակոյթին ծառայած Փաւստոս Բիւզանդն ու Եղիշէն որպէս պատմիչ եւ հասնելու համար Գրիգոր Նարեկացիին, Ներսէս Ծնորհալիին եւ Յովհաննէս Երզնկացիին. ապա անիկա կ'անցնի դուստնական գրականութեան եւ պահ մը յամենայլ ետք՝ Նահապետ Քուչակի ու Սայաթ Նովայի վրայ՝ ոտք կը կոխէ հայ մշակոյթի վերջին երկու դարերէն ներս. հոս հիմնական դէմքերն են Գարա Մուրզան, Մակար Եկմալեանը եւ ի վերջոյ՝ Կոմիտաս վարդապետը, որոնց հետ հայ ազգային երաժշտութեան հիմերը կը զննն ու կը բարձրացնեն անոր կառոյցը Տիգրան Զուխանեանը, Ռոմանոս Մելիքեանը, Ալիքսանդր Սպենդիարեանը եւ Արմէն Տիգրանեանը, որոնց յաջորդող սերունդը Ա. Պաշտուրեանին, Ա. Յարութիւնեանին, Ե. Միրզոյեանին եւ ուրիշներու՝ կը կարողանան մեծ զարկ տալ Երեւանի նորահաստա երաժշտանոցին, Օփերայի եւ Պալէի եւ թատերական այլ

հիմնարկներուն, եւ ճամբան կը հարթեն հայ ազգային երաժշտութեան բիւրեղացումին:

Սարաֆեանի Արմենիան կը բաղկանայ վեց հատուածներէ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը իր բովանդակութիւնը բնորոշող դիպուկ նրկարով կը բացուի: Հատուածներէն առաջինը նուիրուած է եկեղեցական ու կրօնական շարականներուն, ունի 15 շարականներ եւ մեղեդիներ Սահակ Պարթեւի, Մեսրոպ Մաշտոցի, Սահակ Զորափորեցիի, Գրիգոր Մագիստրոսի եւ Ներսէս Ծնորհալիի գրիչէն: «Եկեղեցական մեղեդիներ» ընդհանուր վերնագիրին ներքեւ ինկող հատուածը կը բացուի Կոմիտաս Վարդապետի «Օրհներգ հայրապետական»ով եւ կ'աւարտի Մ. Եկմալեանի եւ Ս. Մէլիսանաճեանի ձայնագրած կրօնական մեղեդիներով:

Գործին երկրորդ հատուածը — զարգարուած հայ ըմբոստութեան եւ դիմադրականութեան ոգին մարմնացնող Անդրանիկի նկարով — կը բովանդակէ 52 երգ եւ մկրտուած է «Ազգային-Յեղափոխական»: Անիկա կը բացուի Ալիշանի «Փա'մփ, որոտան»ով: Անոր կը յաջորդեն 1918-ի եւ 1921-ի հայ պետական քայլերգները, որոնցմէ ետք յաջորդաբար կու գան հայրենիքին նուիրուած կարգ մը երգեր, ապա քայլերգները Լ. Յ. Դաշնակցութեան, Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան, Լ. Բ. Ը. Միութեան եւ Լ. Մ. Ը. Միութեան, յետոյ քանի մը ձօներգ՝ նրւիրուած Ղարաբաղին, Սարգարապատին, Եղեւիոյ, Հայաստանին, Կիլիկիոյ, Մայր Արաքսին, Անդրանիկին եւ Վարդանին: Կան նաեւ կարգ մը երգեր նուիրուած հայ ֆետայիներուն, հայ հերոսներուն, անկեղծ զինուորներուն եւ ազատութեան մարտիկներուն: Նշուած 52 երգերով փորձ կը կատարուի ցոյց տալու ջիղն ու մետաղը հայուն հայրենասիրութեան, հողի զգայնութեան եւ ազատատենչութեան:

Երրորդ հատուածով Սարաֆեան կու տայ 37 երգերէ բաղկացած փունջ մը, որուն բաղկացուցիչ տարրերը կը վերբերեն թրթիռն ու զգայնութիւնը խնճոյքին, խաղողին եւ գինիին, կենացներուն, աշխատանքին, խաղաղութեան, հոռու գանուող պանդուխտներուն եւ անոնց կարօտին, գեղջկական առօրեային եւ հայրենի հողին ու բընութեան: «Ժողովրդական երգեր» խորագիրով տրուող այս հատուածն ունի յաւատես շեշտ մը իր վրան: Այս «երրորդ հատուածը» բնորոշող նկարը «Երեք հայ գեղուհիներու» խմբանկարն էր:

«Միրային երգեր»ու հատուածը — «Երեք սիրակէլ հուրիներ» նկարով դիմաւորուած — չորրորդն է կարգին եւ կը բաղկանայ 16 երգերէ՝ հոգեբուխ եւ զեղուն, յաճախ գաղտնի, այլ մի՛շտ ազնիւ սիրոյ երգեր են անոնք եւ նուիրուած հայոց աղջիկներուն եւ մնացեալ այն բոլոր բաններուն, որոնք կը խորհրդանշեն սէրն ու սիրելին:

«Աշուղական երգեր»ու շարքը — բացուող Սայաթ Նովայի նրկարով — որ կը կազմէ հինգերորդ հատուածը Սարաֆեանի գործին՝ կը բաղկանայ 14 երգերէ, որոնք կը պատկանին Սայաթ Նովային, Աշուղ Ջիւանիին եւ գուսաններ Աշոտին, Սասունին, Շերամին, Շահէնին եւ Հաւասին: Այս 14 երգերէն միայն մէկը կը պատկանի Արա Պարթեւեանին, մինչ Սայաթ Նովայի գործերէն երեքը մշակուած են Աշոտ Պատմագրեանին, Սարգիս Բարխուղարեանին եւ Սպիրիտոս Մելիքեանին:

Վեցերորդ եւ վերջին հատուածը — «Մանկահանդէս» նկարով — երգերու այս հաւաքածոն նուիրուած է մանկական երգերու եւ այդ իսկ պատճառով վերնագրուած՝ «Մանկական երգեր»: Այս հատուածը կազմող 14 երգերուն մէջ կարելի է գտնել զուարթ ու հաճելի փունջ մը, որ իրեն հէնք ունի ամանորը եւ սօնածառը, լուսինն ու շիկահաւիկը, մանուշակն ու վարդը, կաքաւն ու լորիկը, այբբենարանն ու մանկական քայլերն ու մարզանքը. այս վերջին հատուածը կ'աւարտի Ռոմանոս Մելիքեանի Տույ-տույով:

Այս հատածումներով՝ Սարաֆեան հեշտացուցեր է երգի ընտրութիւնը թէ՛ երգողին եւ թէ՛ ալ նուագողին համար: Անհրաժեշտ է հոս յիշել, որ հատորին մէջ յիշուած 56 երաժիշտ-յօրինողներէն ոմանք, ինչպէս Կոմիտաս Վարդապեանն ու Սայաթ Նովան, հեղինակն են մէկէ աւելի երգերու երաժշտութեան: Անոնցմէ 19 հեղինակն են նաեւ խօսքերուն իրենց յօրինած երգերուն: Այս երգարանը — որովհետեւ իրապէս երգարան մըն է այս հատորը — կազմող 148 երգերուն 25-ը — մեծ մասով ֆետայական եւ մանկական — չունի հեղինակային յիշատակութիւնը խօսքի եւ երաժշտութեան: Առ այդ՝ այս անանուն երգերը կը մնան հարազատ ծնունդը մեր ազատատենչ ժողովուրդին վասն հողի եւ կեանքի պայքարին: Իսկ անոնցմէ զուրս կան 16 երգեր — առաւելագոյն չափով տարածուած եւ իրապէս ժողովրդականացած — որոնք չունին նշումը խօսքի հեղինակային պատկանելութեան, նաեւ երաժշտական: Սա մէկը գուցէ արդիւնք է որոշ անտեսումի:

Երգարանն ընծայելու համար աւելի գրաւիչ՝ Սարաֆեան անկէ ներս զետեղեր է աւելի քան 50 նկար եւ խմբանկար, զարդանկար եւ քանդակ: Յստակ է որ այս բոլորին տեղադրումը կատարուած է ուսումնասիրուած եւ դիպուկ կերպով: Հատորի աւարտին զետեղուած կը գտնենք ցանկը Գէորգ Սարաֆեանի ֆրանսերէնէ եւ հայերէնէ սպաներէնի թարգմանած գործերուն: Անոր կը յաջորդէ հակիրճ մէկ կենսագրութիւնը հեղինակին, եւ ապա՝ 11 էջ գրաւող շարքը մօտ 30 գիրքերու, զորս այս թարգմանիչ-հրատարակիչ Հայորդին ստա-

ցեր է զանազան առիթներով իր թարգմանչական աշխատանքներուն որպէս արձագանգ:

Սարաֆեանի այս գործը մեծապէս կը տարբերի իր հրատարակած նախկին գործերէն՝ Armenia a través de sus Poetas (Հայաստան իր Բանաստեղծներուն ընդմէջէն) եւ Armenia a través de sus Prosa (Հայաստան իր Արձակիմ ընդմէջէն), լոյսին եկած 1983-ին եւ 1988-ին յաջորդաբար: Սա տարբերութիւնը ձեւական է միայն: Հատորը կազմող իւրաքանչիւր երգի կը տրուի ո՛չ միայն երաժշտութիւնը ձայնանիշերու ներքեւ հայատառ բառերով՝ այլ երգին բառերը՝ հայերէն եւ սպաներէն՝ ղէմ առ ղէմ. ահա թէ ինչ ո՞ւր համար այս երգարանը պիտի ծառայէ թէ՛ հայաստանի եւ թէ՛ ալ սպանախօսին: Այս հանգամանքն էր որ զիս մղեց կատարելու բաղդատական մը անոր եւ իրարմէ մօտ եօթնուկէս տասնամեակ հեռու կեցող Հայրենիք Երգարանի (1908) եւ Ոսկեփորիկի (1982) միջեւ: Այս վերջիններէն առաջինը անվիճելի կերպով ողողուած է ազատագրական եւ ֆետայական երգերով, մինչ զգալի է սկական սիրոյ եւ ժողովրդական երգերու: Հատորը ծանր կը մնայ օտար գրականութիւններէ, առաւելաբար իտալականէն եւ ֆրանսականէն կատարուած տաղաչափեալ թարգմանութիւններով: Իսկ Ոսկեփորիկը կրճատելով ֆետայական, ազատագրական եւ նորագոյն երգերը՝ շատ աւելի լայն տեղ է յատկացուցած սրբազան երաժշտութեան: Բայց բաղդատական տարի քիչ մը եւս առաջ՝ ղէմ առ ղէմ ղնելով զայն չորս այլ երգարաններու հետ, եւ ի յայտ եկաւ, որ Սարաֆեանի անհատական ճաշակով ընտրած 148 երգերը ընդհանրապէս կը կազմէին գոհացուցիչ եւ ընդունելի ամբողջութիւն մը, ուր սրբազան մեղեդիները բաղդատած մնացեալ հատուածներուն, կը մնային ոչ-ամբողջական, մինչ հայրենասիրական, ազատագրական եւ յեղափոխական ոգին արտացոլացնող երգերն ունէին զգալի առաւելութիւն մը ուրիշներու վրայ: Իսկ ժողովրդական երգերու ճոխութիւնը եւ սիրային ու աշուղական երգերու հարգատուութիւնը բաւական դիւրին կերպով կրնան ընկալուիլ ո՛չ միայն սպանախօս հայութեան՝ այլ նոյնինքն սպանախօս արժանիքիցիին եւ սպանացիին կողմէ: Ինծի կը թուի, թէ այս հատորը շատ աւելի դիւրաւ պիտի արժանանայ համակրանքին, անվերապահ գնահատանքին եւ սիրոյն այն բոլորին, որոնք առիթը պիտի ունենան մօտէն ճանչնալու անոր բովանդակութեան հետ հայու ոգին ու էութիւնն անկէ արտահոսող:

Սակայն ճի՛շդ հոս ալ անհրաժեշտ կը գտնեմ տալ մէկ թուումն այս թարգմանական աշխատանք կատարող եւ բոլորանուէր մարդուն մինչեւ հիմա հրատարակած գործերուն այնպէս՝ ինչպէս որ կը տրուի անիկա «Արմենիա»ի աւարտին: Ըստ տրուած ցանկին՝ «Գէորգ (Պոր-

խէ) Սարաֆեանի սպաներէնի թարգմանած եւ հրատարակած գիրքերը» հետեւեալներն են.

1. Historia de la Literatura Armenia (traducido del francés del profesor Hrant Torosian) [Հրանդ Թորոսեանի Հայ Գրականութեան Պատմութիւնը (Ֆրանսերէնէ թարգմանուած)], 1959: Սպաներէն:

2. Armenia y La Causa Armenia (traducido del francés) del profesor Hrant Torosian [Հրանդ Թորոսեանի Հայաստան եւ Հայկական Հարցը (Ֆրանսերէնէ թարգմանուած)], 1965: Սպաներէն:

3. Armenia a través de sus Poetas [Հայաստան իր Բանաստեղծներուն ընդմէջէն], 1983: Սպաներէն:

4. Armenia y La Causa Armenia (secunda edicion) con agragedo Armenia Hoy y Ecos del Cincuocentenario [Հայաստան եւ Հայկական Հարցը (երկրորդ տպագրութիւն) «Հայաստանն Այսօր» եւ «50ամեակի Արձագանգներ» յաւելուածներով], 1985: Սպաներէն:

5. Armenia a través de sus Prosa [Հայաստան իր Արձակիւն ընդմէջէն], 1988: Սպաներէն:

6. Armenia a través de sus Cantares [Հայաստան իր Երգերուն ընդմէջէն], 1991: Սպաներէն եւ հայերէն:

Այս վեց գործերէն թիւ 3-ը, 5-ը եւ 6-ը կը կազմեն զիրար լըրացնող ամբողջութիւն մը, եւ որոնց առաջին երկուքին մասին անհրաժեշտ կը նկատեմ տալ փոքր քաղուածներ երկու գրախօսականներէ: Armenia a través de sus Poetas հատորը «իր 290 էջերուն մէջ կը բովանդակէ 96 հայ հեղինակներու բանաստեղծութիւնները, թիւով 173, սպաներէնի թարգմանուած...: Այս հատորով ներկայացուած 96 հեղինակներու առաջինն է, ծննդեան ժամանակագրական կարգով, Մեծն Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսը (355), իսկ վերջին հեղինակը, ծնած 1938-ին, Ալիսիա Կիրակոսեանը:

«Մօտ 16 հեղինակներ ներկայացուած են Գիրբրու Գիւտէն մինչեւ 1750 թուականը, որմէ ետք, մինչեւ 1950, 40 արեւմտահայ եւ 40 արեւելահայ հեղինակներ» (Ե. Պարսումեան, Հայաստան իր Բանաստեղծներուն ընդմէջէն, հեղինակ՝ Գէորգ Սարաֆեան, Շիրակ, ԻԹ. տարի, թիւ 1, Յունուար 1985, էջ 63-64):

Իսկ Armenia a través de sus Prosa հատորը «Ազաթանգեղոսէն (227-330) եւ Փաւստոս Բիւզանդէն (316-387) նմուշներ տալէ ետք... կը հրամցնէ շարանը հայերէն լեզուով գրողներու՝ սկսելով Մովսէս Խորենացիէն (385-487) եւ վերջացնելով Պազտասարեան Շնորհք վարդապետով: Ընդամէնը 67 արձակագիրներէ բաղկացած այս հատորը կ'ընդգրկէ 12 հեղինակ Դ. դարէն մինչեւ ԺԲ. դար (Վարդան Այգեկցի): Իսկ ԺԲ. դարէն մինչեւ Ի. դարուն վերջերը՝ 55 հեղինակներ կը ներկայացուին: Այս վերջին ութը դարու ընթացքին յի-

Հատակուած 55 Հեղինակներէն 38 Հատը արեւելահայեր են, որոնցմէ վեցը (Թոթովենց, Կուրտիկեան, Ստեփան Ալաճաճեան, Սուրէնեան Կարպիս, Քէշիշեան Գրիգոր, Սարգիս Նափուճեան) ներգաղթող Հեղինակներ են: Իսկ մնացեալ 17 Հեղինակներն ալ սփիւռքահայեր են»: (Երուանդ Պարսումեան, Հայաստան իր Արձակագիրներուն ընդմէջէն, Հեղինակ՝ Գէորգ Սարաֆեան, Հայ Կեանք (Լոս Անճելըս), 1 Փետրուար 1990):

Գէորգ Սարաֆեան այս վերջին թարգմանչական Հատորով տըւած կ'ըլլայ — իր անհատական ընտրութեամբ — Հայ Մշակոյթի գեղարուեստական բազում մարզերէն միայն երեքին (Բանաստեղծութիւն, Արձակագրութիւն, Երգեր՝ իրենց երաժշտանիչով) «փոխանցումը» սպանական աշխարհին:

Կ'ըսեմ «փոխանցումը»՝ որովհետեւ Գէորգ Սարաֆեան չէ գոհացած միմիայն թարգմանելով եւ զանոնք (գիրքերը) — իր միջոցներովը — տպագրել տալով, այլ կազմակերպութեան մը արժանի ժրջանութեամբ, զանոնք — դարձեալ իր անհատական միջոցներովը — տարածած է «իրբեւ նուէր» ոչ միայն արժանթիներեան պետական եւ Համալսարաններու գրադարաններուն, այլ նաեւ Արժանթիներէն մինչեւ Մատրիտ, սպանագիր մեծ գրագէտներու...: Եւ այս բոլորը վասն ճանաչումին — օտարներու մօտ — Հայ Մշակոյթի անդաստանին երեք ակօսներուն: ... Եւ ճանաչմամբ ստեղծուած արժեւորումին առաջացուցած լոյսի ցոլքերով... արժեւորուի — յաչս օտարին — Հայ բազմաշարչար ու լուսապաշտ ժողովուրդը:

Մեզի կը մնայ այս բոլորին Համար շնորհակալութիւն յայտնել Հեղինակին:

ԵՐՈՒԱՆԴ ՊԱՐՍՈՒՄԵԱՆ